

Architektura uczestnictwa w kulturze jako pole rozwiązań innowacyjnych w lokalnej skali. Prace studialne dotyczące rewitalizacji obszaru al. Przyjaźni w Gliwicach

dr inż. arch.

MAŁGORZATA BALCER-ZGRAJA

Politechnika Śląska

Wydział Architektury

ORCID: 0000-0001-7609-8866

Celem omawianych projektów studialnych było zbadanie możliwości rewitalizacji przestrzeni uczestnictwa w kulturze przy al. Przyjaźni w Gliwicach. Na potrzeby projektu przeprowadzono badania przedprojektowe (*desk research*, studia literaturowe, obserwacje *in situ*, sondażowe w grupie potencjalnych użytkowników).

Celem prac studialnych wykonanych w Katedrze Projektowania Architektury Mieszkalniowej i Użyteczności Publicznej Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej (2022–23) było zbadanie, w partnerstwie z nową instytucją integrującą miejskie działania w obszarze kultury (Centrum Kultury Victoria), możliwości rewitalizacji al. Przyjaźni w Gliwicach (rys. 1.). W projektach uczestniczyli studenci i pracownicy Wydziału. Badania wykonano w ramach przedmiotu architektura wielofunkcyjnych zespołów użyteczności publicznej (Centrum Promocji Kultury CPK) (rys. 2–5.) oraz realizowanego zespołowo i interdyscyplinarnie na PŚ projektu finansowanego z funduszy UE: Aleja Przyjaźni w Gliwicach jako Śląska Przystań Innowacji. Model rewitalizacji (rys. 6.) [Śląska Przystań Innowacji ŚPI; inkubacja na Wydziale Architektury PŚ., kier. na PŚ: dr hab. inż. arch. B. Majerska-Pałubicka, prof. PŚ; z-ca: dr inż. arch. M. Balcer-Zgraja; inni wykonawcy: dr hab. inż. arch. T. Wagner, prof. PŚ; dr inż. arch. A. Kossak (RAR-2, PŚ); dr n. społ. A. Waligóra (ROZ3 PŚ); studenci: P. Białas, J. Giżewska, J. Jopek, M. Marszot i J. Nikodem; makieta: Laboratorium Badawcze A. Jurga; 2022-2023; projekt finansowany z Funduszy Europejskich POWER i EFS; operatorzy: FFW (Fundacja „Fundusz Współpracy”, Warszawa) oraz CRIS (Centrum Rozwoju Inicjatyw Społecznych,

Rybnik), instytucja zamawiająca: CK Victoria w Gliwicach].

Teren opracowania:

■ Lokalizacja: Śródmieście, w sąsiedztwie ruin Teatru Victoria (proj. Zimmermann und Wache (1890/99), przebudowa pod kier. K. Schabika (1924), spalony przez Armię Radziecką (1945)), MDK, historycznego Domu Tekstylnego Weichmanna (E. Mendelson 1922), w historycznym układzie zielono-błękitnej infrastruktury.

■ Dostępność: ze środków transportu miejskiego i metropolitalnego, w pobliżu kampusu uczelni.

■ Teatr w ruinach to ceniona przez artystów klimatyczna letnia scena, niestety w złym stanie technicznym. Na tyłach nieruchomości znajduje się teren otwarty z potencjałem inwestycyjnym, służący za parking (teren oprac. CPK). Cały obszar wymaga zarówno przestrzennej, jak i społecznej rewitalizacji.

Metodyka

Zastosowano metodę projektową/wariantową, badania *in situ*. Uzupelnieniem były studia literaturowe i *desk research*: historii kwartału Victoria [1, 2], architektury obiektów kultury [3], teatru/scenografii [4, 5, 6]. Wykorzystano diagnozę potrzeb społecznych [7] (2021, próba: ok. 100 os., UM Gliwice). Wykonano własne badania sondażowe

w grupie potencjalnych użytkowników (dzieci/młodzieży – uczniów: SP w Mikołowie – 50 ankiet, LO Animator w Gliwicach – 50 ankiet, studentów PŚ – 10 wywiadów, 25 ankiet). Poszukiwano nowatorskich rozwiązań miejskiej instytucji integrującej działania w obszarze kultury [8]. Dążenie do innowacyjności (w skali miasta i regionu) charakteryzowało obydwie projekty. Cel badań to określenie możliwości rozwoju lokalnej przestrzeni uczestnictwa w kulturze i ożywienia/rewitalizacji obszaru al. Przyjaźni w oparciu o rozwiązania ukierunkowane na innowacje społeczne.

Innowacje, definicje, typologia

„Innowacja to wdrożenie nowego lub znacząco udoskonalonego produktu (wyrobu lub usługi) lub procesu, nowej metody marketingowej lub nowej metody organizacyjnej w praktyce gospodarczej, organizacji miejsc pracy lub stosunkach z otoczeniem” [9]. W jednej z definicji innowacji (OECD, 2018): „wdrożenie nowego lub ulepszonego produktu (wyrobu lub usługi) bądź procesu biznesowego (lub ich kombinacji), znacznie różniącego się od produktów poprzednio wprowadzonych na rynek lub procesów wykorzystywanych w przedsiębiorstwie” [10] zwrócono uwagę na potencjalną innowacyjność wdrożonych kombinacji: produktów, usług, procesów. Wymóg minimalny

rozwiązania to nowatorstwo. Uniwersalność, umożliwiająca aplikację w innych lokalizacjach, jest warunkiem upowszechnienia i trwałego wpływu. Z innowacjami w projektowaniu architektonicznym związane są rozwiązania technologiczne produktowe i procesowe [11] w branży IT (projektowanie generatywne, techniki addytywne, druk 3D, rzeczywistość wirtualna i rozszerzona, dotykalne hologramy, Google Tilt Brush, roboty, technologie Smart itp.) oraz zrównoważonego rozwoju (bezemisyjny transport, utylizacja odpadów, użytkowanie zasobów, wertykalne rolnictwo, obieg wody, magazynowanie i wytwarzanie energii itp.). W praktyce są one często technologicznym dodatkiem/wyposażeniem budynku [12]. Inne innowacje: zarządcze, organizacyjne, społeczne [13] mogą w dużym stopniu wpłynąć na architekturę.

Innowacje społeczne

Programy na rzecz zatrudnienia i innowacji społecznych (EaSI) są jednym z instrumentów finansowych UE – w 2021–27 r. EaSI jako komponent EFS+. W XXI w. włączone do głównego nurtu dyskusji o unowocześnianiu gospodarki oddziałują na postrzeganie zjawiska innowacyjności. Zapotrzebowanie na „nowe, pilotażowe działania (...) mające na celu wpłynięcie na jakość życia osób czy grup” inspirowane poszukiwaniami w architekturze. „Projekt innowacyjny to taki, którego celem jest znalezienie nowych, lepszych, efektywniejszych sposobów rozwiązywania problemów społecznych” [14]. Duży potencjał innowacji ma trwający od lat 90. XX w. zwrot edukacyjny w kulturze [15, 16] – wyróżnik instytucji kultury to dostępność i permanentna edukacja. Aplikacja rozwiązań inkluzywnych, adaptacja do lokalnych warunków przestrzennych i społecznych, wymaga twórczego podejścia – redefinicji wzorców.

Raport z badań

Podejście promujące innowacje społeczne wykorzystano w propozycji rewitalizacji al. Przyjaźni (ŚPI; zagospodarowanie + mała architektura). Rozwiązanie straganu kultury miało odpowiadać na wyzwanie lokalnych instytucji (poszerzać program funkcjonalny sceny w ruinach, CPK, MDK i LO Animator), być pomysłem oryginalnym (co najmniej w skali regionu), możliwym do wdrożenia w innych, wymagających społecznego ożywienia lokalizacjach. Zaprojektowano małą architekturę zróżnicowaną typologicznie, modułową (w tym moduły zielone i dla zwierząt), mobilną i programowaną w zależności od potrzeb: system składania/efektywnego pakowania i transportu kontenerowego, aranżowania przestrzeni publicznej ogólnie przez instytucje/podmioty wypożyczające (narzędzia: instrukcje z systemem doskonalenia opartym na wnioskach z wcześniejszych aplikacji, partycypacyjne modele manualne) oraz przez

Rys. 1. Al. Przyjaźni w Gliwicach; źródło: fot./rys. aut.

użytkowników/mieszkańców (narzędzia: rozwiązania niecyfrowe, udostępnianie koncepcji programowo-artystycznych na zasadzie commons, modele manualne, sztukomaty). Aplikacje mają szansę nie tylko imitować układy w al. Przyjaźni – dzięki elastyczności, wykorzystaniu lokalnych kontekstów, inspiracji, projekcji prac lokalnych twórców, powstaną aranżacje współtworzone przez instytucje i użytkowników. Koncepcja siedziby CK Victoria w obszarze al. Przyjaźni była przedmiotem realizowanej równoległej pracy studialnej (CPK; zagospodarowanie + budynek). Idea wielopłaszczyznowej innowacyjności, zorientowanej na rozwiązanie zróżnicowanych potrzeb dostępu do kultury, potoczyła komplementarne opracowania – w skali zagospodarowania, budynku i małej architektury. Zaproponowano alternatywne scenariusze

użytkowania: ścieżki przechodnia, amatora i entuzjasty/animatora, udział w wydarzeniach plenerowych i zamkniętych, dostęp do dzieł sztuki wysokiej i popularnej, prowadzenie działalności komercyjnej w jednym miejscu, na niewielkiej powierzchni (CPK: ok. 2 000 m² pow. zab. + zagosp.: 2 000 m² i ŚPI: 5 000 m²). Koncepcja radykalnie zmienia sposób użytkowania gliwickiej ulicy. Wypracowano (43 projekty CPK w 9 grupach + prototyp wariantowy ŚPI) modele/rozwiązania mające potencjał wpływu na jakość życia jako lepsze, efektywne sposoby rozwiązywania zdiagnozowanych problemów społecznych, nowatorskie w skali miasta i regionu.

■ Diagnoza (lokalnych potrzeb społecznych): niewykorzystany potencjał al. Przyjaźni, potrzeby: rewitalizacji, przestrzeni dla inicjatyw społecznych, scentralizowania

Rys. 2. Proj. W. Smyczek; źródło: grupa aut.

działań w obszarze kultury, miejsc dla dzieci/młodzieży (strefy: kontaktów towarzyskich, ruchu, wypoczynku, edukacji, artystycznej ekspresji) w łatwo dostępnej przestrzeni bogatej w rozwiązania zielone.

Rozwiązania organizacyjne

CPK – zaproponowano redefinicję (nową organizację przestrzenną) znanego mieszkańcom fragmentu Śródmieścia u zbiegu

szlaków komunikacyjnych, zielono-piesznych, rowerowych i wodnych (m.in. połączenie alei z rzeką Kłodnicą i aktywizację nabrzeża). Koncepcja SPI (produktu/usługi/procesu) usprawnia zarządzanie przestrzenią, włącza użytkownika w procesy kreowania otoczenia i samokształcenia (innowacją, co najmniej w skali regionu, było przeprowadzenie badań sondażowych w grupie dzieci/odbiorców edukacji pozaszkolnej oraz

studentów obcojęzycznych/gości miasta). Rozwiązania organizacyjne determinują architekturę zestawu (zróżnicowanie typologiczne komponentów, przystosowanie do efektywnego pakowania, wymagań transportu, lekka konstrukcja, wymiary, forma, aplikacje SMART, system udostępniania koncepcji programowo-artystycznych i wypożyczania zestawu). Projekt jest współczesną, urealnioną aplikacją idei Instant City (Archigram, P. Cook, R. Herron, 1968–70) w skali małej architektury.

■ **Diagnoza:** potrzeba zachowania ruin teatru, dostępu do informacji, scentralizowanych działań w obszarze kultur, śródmiejskiego lokalu na kulturę/Galerii Miasta, kreacji miejsc dla dzieci/młodzieży (jw.).

Rozwiązania przestrzenne/produktywne

Koncepcje CPK potężyły wielofunkcyjną strefą przestrzeń teatru w ruinach z nowoczesną sceną miejską. Powstały miejsca wydarzeń zintegrowanych, interdyscyplinarnych, równoległych, dostępnych, co jest lokalną innowacją społeczną. Poszukiwano:

■ **nowatorstwa** w kształtowaniu modelu budynku i przestrzeni publicznej z funkcją wielokierunkowego uczestnictwa w kulturze, zmieniając układ kwartału;

■ **integracji:** ruin, CPK i przestrzeni zewnętrznej (wejściowej / placu / rynku / uliczki – ekspozycji, sceny, strefy uczenia się i informowania o kulturze) strefą interaktywnych ekspozycji w poziomie zagłębionego w teren basenu lub mocnym akcentem ponad dachami, scalano elewacją o funkcji informacyjnej (Smart Glass, fasady wielofunkcyjne).

Rys. 3. Proj. O. Frąckowiak, E. Sprus; źródło: grupa aut.

Rys. 4. Proj. M. Skrędzlewski, K. Śpiewak; źródło: grupa aut.

Rys. 5. Proj. A. Stawinoga, S. Świderski; źródło: grupa aut.

Inspiracją były: teatralna scena i kurtyna – wykorzystano elementy spektaklu, kształtując układ przestrzenny w sposób imitujący przestrzeń sceniczną, „rekwizyty” w strefie publicznej.

■ **Diagnoza:** potrzeba organizacji wydarzeń kulturalnych, dostępu do: kultury wysokiej, edukacji ekologicznej, rozwiązań zielonych, inteligentnych i uniwersalnych, miejsc dla dzieci/młodzieży (j.w), dążenie do zachowania ruin teatru przy braku miejskiej sali wielkości ok. 500 miejsc.

Rozwiązania funkcjonalne/procesowe

W zagospodarowaniu CPK aktywizowano strefę nadrzeczną, szukano odniesień do kontekstu historycznego (zasypana odnoga Wilde Klodnitz). W projektach sali wielofunkcyjnej (500 miejsc) przeanalizowano spektrum możliwych rozwiązań sceny miejskiej: od strefy otwartej, połączonej z przestrzenią ogólnodostępną, przez elastyczne aranżacje mobilne, po specjalistyczne rozwiązania przystosowane do wyposażenia w zaawansowaną technologię sceny na kolejnych etapach projektu. Elastyczny model użytkownika determinował decyzje funkcjonalno-programowe. Mała architektura ŚPI umożliwić miała partycypację, prowadzenie edukacyjnych zajęć plenerowych, kreowanie scenografii eventów miejskich. Rozważano: poprawę komfortu użytkownika przez włączenie rozwiązań zielonych, ogrodowych i dla zwierząt, SMART i mulimedialnych (umożliwienie projekcji prac w przestrzeni publicznej), zapewnienie bezpieczeństwa użytkownika i odporności na zniszczenie lekkich i mobilnych modułów funkcjonalnych.

Podsumowanie

Innowacje społeczne mogą być wprowadzane dzięki architektonicznym rozwiązaniom przestrzennym, programowym (produktowym, procesowym) i organizacyjnym. „Nowe, pilotażowe działania [tu: w skali miasta/regionu] mające na celu wpłynięcie na jakość życia osób czy grup” [14] wymagają często radykalnych decyzji projektowych. W przypadku innowacji typowo technologicznych mamy często do czynienia z usprawnieniem sposobów funkcjonowania elementów środowiska zbudowanego, dodatkiem, atrakcyjnym gadżetem. Innowacje społeczne wymagają głębokiego wglądu w architekturę – redefinicji funkcji.

Aplikacja globalnych trendów w kształtowaniu obiektów kultury i edukacji wymaga twórczej adaptacji do uwarunkowań miejsca. Ma potencjał lokalnej innowacji, usprawniającej funkcjonowanie przestrzeni publicznych i miejskich instytucji kultury, służy ludziom. Gliwickie modele CPK i ŚPI mogą być aplikowane w innych lokalizacjach regionu, przyczyniając się do upowszechniania kultury,

Rys. 6. Al. Przyjaźni – Śląska Przestrzeń Innowacji; źródło: fot. autorki

promocji śląskich instytucji, poszerzenia spektrum rozwiązań permanentnej edukacji w przestrzeni miasta, stając się lokalną innowacją społeczną.

Bibliografia

- [1] KEZ. Śląskie 1795, na: zabytek.pl [dostęp: 30.06.2023].
- [2] Schmidt J., Życie teatralne w Gliwicach 1796–1944, PG Electronics 1990.
- [3] Balcer-Zgraja M., Architektura pozaszkolnych przestrzeni uczenia się dzieci i młodzieży w aspekcie nowych paradygmatów edukacji i miasta, Wydawnictwo PŚ, Gliwice 2022.
- [4] Rybarkiewicz J., Architektura pola kreacji teatralnej, Wydawnictwo PŚ, Gliwice 2009.
- [5] Kozień-Woźniak M., Teatry interferencji. Współczesna architektura teatralna a nieformalna przestrzeń teatru. Wydawnictwo PK, Kraków 2015.
- [6] Wagner T., Balcer-Zgraja M., The Idea of ecoscenography and architectural upcycling in theatre. contemporary trends and pursuit of avant-garde illustrated with didactic project experiences, in: Defining the Architectural Space – Avant-Garde Architecture, 2022, vol. 2, Kozłowski T. (red.), Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2022, s. 167–182.
- [7] strategia2040.gliwice.eu [dostęp: 30.06.2023].
- [8] dzienniki.slask.eu/WDU_S/2021/4245/akt.pdf [dostęp: 30.06.2023].
- [9] pfr.pl [dostęp: 30.06.2023].
- [10] OECD and Eurostat Podręcznik Oslo 2018, IV edycja, Paryż-Luksemburg, stat.gov.pl [dostęp: 30.06.2023].
- [11] Utterback J.M., The Process of Innovation: A Study of the Origination and Development of Ideas for New Scientific Instruments IEEE Transactions on Engineering Management EM-18(4):124-131; DOI:10.1109/TEM.1971.6448350; www.researchgate.net [dostęp: 30.06.2023].
- [12] Figueiredo S.M., Krishnamurthy S., Schroeder T. (ed.), Architecture and the Smart City 2019, Taylor & Francis 2019.
- [13] Mrzygłocka-Chojnacka J., W poszukiwaniu definicji innowacji społecznych, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe” 2015, Nr 212, UE w Katowicach, ISSN 2083-8611.
- [14] funduszeuropejskie.gov.pl [dostęp: 30.06.2023].
- [15] O’Neill Paul, Mick Wilson, Curating and the Educational Turn, Open Editions (London) & de Appel (Amsterdam) 2010.
- [16] Kosińska M., Skórzyńska A., Szykowna S., Walczyk J., Edukultura. Praktyki uczenia (się) w kulturze najnowszej; w: Zwrot edukacyjny w kulturze?, „Kultura Współczesna. Teoria, Interpretacje, Praktyka” 2019, nr 2(105), doi.org/10.26112/kw.2019.105.01.

DOI: 10.5604/01.3001.0053.9310

PRAWIDŁOWY SPOSÓB CYTOWANIA

Balcer-Zgraja Małgorzata, 2023, Architektura uczestnictwa w kulturze jako pole rozwiązań innowacyjnych w lokalnej skali. Prace studialne dotyczące rewitalizacji obszaru al. Przyjaźni w Gliwicach, „Builder” 11 (316). DOI: 10.5604/01.3001.0053.9310

Streszczenie: Celem omawianych projektów studialnych było zbadanie możliwości rewitalizacji przestrzeni uczestnictwa w kulturze przy al. Przyjaźni w Gliwicach. Na potrzeby projektu przeprowadzono badania przedprojektowe (*desk research*, studia literaturowe, obserwacje *in situ*, sondażowe w grupie potencjalnych użytkowników). W poszukiwaniu rozwiązań wariantowych zastosowano metodę projektową. Ulepszenia społeczne oraz nowatorstwo przestrzenne/produktowe, funkcjonalne/procesowe i organizacyjne w sferze zarządzania przestrzenią kultury redefiniują lokalną architekturę w sposób adekwatny do aktualnego paradygmatu innowacyjności.

Słowa kluczowe: architektura, centrum kultury, innowacje społeczne, rewitalizacja

Abstract: ARCHITECTURE OF PARTICIPATION IN CULTURE AS A FIELD OF INNOVATIVE SOLUTIONS ON A LOCAL SCALE. STUDY WORKS ON THE REVITALIZATION OF THE AREA OF AL. FRIENDSHIP IN GLIWICE. The aim of the discussed study projects was to examine the possibilities of revitalizing the space for participation in culture at Al. Friendship in Gliwice. For the needs of the project, pre-project research was carried out (Desk Research, literature studies, in situ observations, surveys among a group of potential users). The design method was used to search for variant solutions. Social improvements and spatial/product, functional/process and organizational innovations in the sphere of cultural space management redefine local architecture in a way adequate to the current innovation paradigm. **Keywords:** architecture, cultural center, social innovation, revitalization